

УДК: 378.1

С.В. СВІТЕЛЬСЬКА-ДІРКО

ВИХОВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УЧНІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ ЗАСОБАМИ КАЗКИ В ТВОРЧОСТІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

***Резюме.** В статті аналізується місце і роль казки у вихованні відповідальності в учнів молодших класів. Слідом за В.О. Сухомлинським, авторка стверджує, що педагог, який в казці акцентує увагу дітей на відповідальність за все, що їх оточує, повинен бути сам щиро переконаний в тому, про що говорить. Отже, проблема відповідальності має два аспекти. Перший – це виховання казкою почуття відповідальності у дитини і другий – відповідальність учителя за результат його педагогічних зусиль в царині казки.*

***Ключові слова:** відповідальність, виховання, казка, учитель, свобода, школярі молодших класів.*

Постановка проблеми. В умовах широкої комп'ютеризації та глобалізації все більшого значення набуває проблема відповідальності учасників освітнього процесу. Щодо виховання учнів в школі, відповідальність є етико-педагогічною категорією, яка характеризує особу з точки зору виконання нею моральних вимог суспільства.

Проблема відповідальності мала різне значення й різний рівень у всі епохи. Чим більш суспільство демократизоване, тим більшою є відповідальність окремих його членів. В українській науковій літературі відповідальність розглядається в формалізованому її значенні: коли людина відповідально виконує якісь дії боячись бути покараною за невиконання якогось чину та як виконання різних обов'язків (і не тільки) за покликом душі і серця. Саме в другому значенні відповідальність розглядав наш великий український педагог, директор Павлиської середньої школи В.О.Сухомлинський. У своїх творах він намагався провести цю ідею, особливо в казках про природу, казках побутового та героїчного жанру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні десятиліття, і особливо в період з 2000 року по сьогоднішній день, зростає величезна кількість досліджень творчості В.О.Сухомлинського, де чільне місце займають казки його авторства та створені за його допомогою учнями Павлиської школи. В казках побутового, природного та героїчного жанрів особливе місце займають казки, які виховують відповідальність. Великий педагог був переконаний, що відповідальність повинна бути прищеплена в учнів вже з перших класів засобами правопівкульної частини кори головного мозку, через почуття, переживання. Саме на цьому наголошують дослідники творчості в казкотворчому жанрі В.О.Сухомлинського М. Антоненко, І. Бех, Л. Бондар, О.Вознюк, Н. Дічек. Так, наприклад, Л.С. Бондар у статті «Виховання свободи та відповідальності в школярів у творчій спадщині В.О.Сухомлинського» розкриває розуміння відповідальності та свободи у творах великого педагога. Методологічні аспекти проблеми відповідальності розкриває І. Бех у статті «Життя як цінність в культурно-виховній інтерпретації В.О.Сухомлинського». Широко й масштабно проблема знайшла місце у праці О.Вознюка «Місце казки в освітньому процесі». Ідеї свободи і *implicito* та проблеми відповідальності в творах В.О.Сухомлинського торкається й донька великого педагога О.В. Сухомлинська в праці «Ідеї свободи у поглядах В.О. Сухомлинського». Загальні аспекти проблеми в методологічному вимірі знаходимо в праці Н.Дічек «Універсальність педагогічного новаторства В.О.Сухомлинського».

Проблема виховання відповідальності засобами казки в творчості В.О.Сухомлинського чи то в методологічному, чи то в практичному плані висвітлюється у всіх авторів, які тією чи іншою мірою аналізують духовну спадщину великого Педагога і гуманіста.

Формулювання цілей статті. Спираючись на творчість В.О.Сухомлинського в

казкотворчому жанрі, авторка статті стверджує, що великий український педагог з Павлівської школи вперше довів, що виховання відповідальності людини необхідно починати, і особливо таким засобом як казка, з початкових класів. Вчитель повинен усвідомити, що казка має бути для дітей не лише релаксовим заняттям, а й світоглядно формуючою зброєю, мати субстанціональне значення для подальшого становлення людини-громадянина, відповідального не тільки за свої дії, але й дії людей, на яких вона має навіть найменший вплив.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема виховання відповідальності у дітей молодших класів завжди була в центрі уваги школи. Але особливо яскраво вона висвітилась в теорії і практиці великого українського педагога В.О.Сухомлинського, який вважав, що відповідальність це одна з найважливіших сходинок людини в житті. Важко виховати відповідальність людини в зрілому віці, коли в неї вже сформовані духовні цінності, виключно суб'єктно, а не суб'єкт-об'єктно. Необхідно поставити процес на таку висоту, наголошував великий педагог, щоб домогтися повного розквіту особистості дитини, щоб утвердження моральних засад у хлопців і дівчат закладалися в ранні роки їх життя, виражалися в непримиримості до відступів від сформованих принципів суспільства [1, 254].

Серед різних жанрів усної народної творчості особливе місце займає казка. Вона, вважав В.О.Сухомлинський, найшвидше проникає в душу людини. Побудована на почуттях, сформованих під кутом фантазії, казка захоплює світ людини. Завдяки їй дитина яскравіше відчуває світ, його розмаїтість, перестороги, вимоги суспільства, велич істинно доброго та ницість злого. Казка як буревій, захоплює у свій вир душу дитини, адже впродовж поколінь у ній формувались світлі орієнтири та перестороги перед темним.

З допомогою вчителя, наголошував В.О.Сухомлинський, треба ненав'язливо виокремити те світле, що є в казковому жанрі та затаврувати зле, темне. Через поняття добра і зла в казковому жанрі В.О.Сухомлинський розглядав сам і рекомендував вчителям розглядати зміст таких понять, як відповідальність та свобода, де і перше, і друге має обмежуючий, редуکتивний характер. Звичайно, писав В.О.Сухомлинський, може так бути, що в казці немає прямого схилення до проблеми відповідальності, тому вчитель повинен підійти до тексту казки творчо. Як зазначив видатний польський педагог, лікар і еколог Юліан Олександровіч: «Педагогіка передусім є мистецтвом, коли практична діяльність учителя-вихователя ставить його часто в різні нові ситуації, які вимагають творчих підходів» [2, 29].

Педагог, наголошував В.О.Сухомлинський, який в казці акцентує увагу дітей на відповідальності за все сутнє, повинен бути сам щиро переконаний в тому, про що говорить.

Роки й роки, писав Павлівський, новатори йдуть на те, щоб навчити і вчителів, і батьків бути чуйними до дітей, до їх почуттів, щоб налаштувати вчителів на ту хвилю переживань та вимог на якій мислить і діє маленька людина, школяр молодших класів. Зрозуміти дитяче почуття, – зазначав В.О.Сухомлинський, значить підійти до дитини по-людському, привнести їй спокій, розсіяти тривогу, навчити її бути доброю і чуйною. Дитина, відчувши, що старші зрозуміли її душевний стан, стає м'якою, чуттєвою до добра. «Те, що я називаю вихованістю, – писав він, – є відповіддю дитини на наше вміння зрозуміти її стан. Якщо ж старші не розуміють дитини, байдужі до її душевних порухів, часом бур і ураганів, дитина стає жорстокою, озлоблюється, вона може навмисне робити зло. Зловмисність – дитина байдужості, в цьому мене переконало багато сумних фактів. Виховання дитини, образно кажучи, можна порівняти з оркестром, що виконує найніжніші мелодії. Слово, погляд учителя повинні бути такою чарівною музикою» [3, 255].

Проблема відповідальності у В.О.Сухомлинського має два аспекти. Перший – це виховання (в нашому випадку казкою) почуття відповідальності у дитини; другий – царина відповідальності вчителя за результат його педагогічних зусиль і в цілому школи. Об'єктом нашої праці, наголошував великий педагог, є найтонші сфери духовного життя людини, які

формується – розум, почуття, воля, переконаність, самосвідомість. Впливати на ці сфери можна не лише розумом, але й самосвідомістю. Найважливіші інструменти нашого впливу на духовний світ школяра – слово вчителя, краса навколишнього світу й мистецтва, події, які розгортаються не тільки в матеріалізованому оточенні, але й у сфері фантазії оформленій в казку. Окрім виховання відповідальності в казкових формах в свідомості дитини, ми відповідальні й за те, як людина сприйняла те, що ми в неї вклали [4, 421].

Коли заходить мова про виховання відповідальності засобами казки в учнів молодших класів не можна оминати зв'язку цієї категорії з категорією свободи [5, 5-7].

В.О. Сухомлинський постійно спрямовував увагу вихователів на те, щоб вони формували в дитини вміння реально оцінювати свої сили, тому що нереальні, розбиті життям мрії створюють в душі дитини песимізм, фрустрацію, що не є стимулом до подальшого духовного зростання школяра. Казка повинна виховувати в душі дитини зримі образи, звичайно ж, як це характерно в даному жанрі, в фантастичній формі, дії яких умовно можна «прикласти» до реалій життя. Життя висуває безліч аспектів людського буття і вміння вибрати один з цих є практичним завданням оповідача казки.

Свобода, – за виразом Б.Спінози, це філософська категорія, змістом якої є пізнана необхідність і на основі цього можливість вибору. Цей вибір може бути різним – схильним до добра і зла. «Справжня людина та, – писав великий педагог, – яка не робить гидоти, непристойності, підлості на самоті. Нехай завжди, коли ти залишаєшся на самоті, суворим, вимогливим свідком твоїх вчинків буде власне сумління. Нехай цей свідок буде безстороннім, жорстким і невблаганним» [6, 608-609].

Відповідальність, як педагогічна категорія, постійно є в центрі уваги В.О. Сухомлинського, слушно зазначає В.Кузь, бо вона – одна з домінантних. Педагог-новатор неодноразово повертається до важливості виховання у дітей відповідальності за життя колективу, за товариша, за свої дії, за відношення до навчання. Відповідальність у творчості В.О.Сухомлинського – це результат людського вчинку, що стосується самого суб'єкта. Дослідження з історії культури підтверджують, йдучи слідом за В.О.Сухомлинським, пише В.Кузь, що людина стає по-справжньому вільною тоді, коли оволодіє культурою свободи, пройде школу власної гідності, школу самоповаги, навчиться відповідати за свої вчинки. Вільна людина вибирає спосіб дій, невільна – підкоряється позову [7, 5].

В руслі вищезазначеного, дуже слушно, на нашу думку, дає визначення свободи О. Сухомлинська, яка пише: «Ми дотримуємося точки зору, що свобода у вихованні – це вільна творчість, вільний вияв індивідуальності дитини. Вона тісно пов'язана з проблемою виховання відповідальності за свої дії. Свобода передбачає виховання у дітей здатності до різноманітної діяльності, як спонукання до свободи вибору (самоздійснення, самопокладання) [8].

Ніби перегукуючись з думками В.Сухомлинського, О.Сухомлинської і В.Кузя видатний польський філософ Роман Інгарден у статті «Свобода і відповідальність» стверджує, що справжня свобода – це передусім відповідальність за свої дії, які можуть нести заряд добра і зла. Дитина сама вибирає, але «вибирає» було детерміноване минулим вихованням і часто воно не є сьогоdnішнім творенням, хоч іноді і може бути викликано якимось феноменом сьогоdnення. А цим минулим, за виразом Р.Інгардена, повинно бути відповідне моральне осереддя (*centrum*), сформоване попередньо. «Щоб у своєму рішенні та своїй дії бути «незалежним» від оточення, – пише Р.Інгарден, – особа повинна передусім мати в собі осереддя дії, яке дає можливість бути ініціативною ... Але вона повинна бути готова на втручання у свої дії ззовні настільки, наскільки її відповідальність пов'язана з рівнем залежності її співжиття з оточуючою її дійсністю, і особливо, з людьми» [9, 123].

Категорії відповідальності й свободи, попри різне їх значення, тісно пов'язані як в теорії так і в практиці педагогічного доробку В.О.Сухомлинського. Їх зміст виражає

внутрішню єдність, хоч *sensu stricto* це різні за змістом поняття [10, 11].

Людина, яку ми виховуємо, – наголошував Павлиський педагог, – «... повинна бути великою, духовно багатогою і красивою в усіх сферах життя, в усіх відношеннях. Їй треба бути готовою звершити подвиг не тільки на полі бою, а й за верстатом чи за кермом трактора ... Вона повинна бути готовою і до того, щоб роками доглядати хворого, прикутого до ліжка, щоб почути серед темної ночі стогін самотньої старої людини, прийти до неї на допомогу без будь якого стороннього закликів – просто за велінням свого серця» [11, 657].

Проблема виховання відповідальності і свободи учнів молодших класів, передусім у казці, яка стояла в центрі уваги В.О.Сухомлинського, знайшла своє вирішення в сучасних теоретичних і практичних опрацюваннях педагогів, представників гуманістичної педагогіки *предтечею* якої був великий український вчитель і представник сільської школи, натхненний науковець і прозорливий мислитель.

Висновок. Отже, підсумовуючи усе вищезазначене, приходимо до висновку, що в творчості В.О Сухомлинського казка для учнів молодших класів є не лише якимось видом розваги, а могутнім засобом виховання відповідальності людини вже в дитячому віці за свої вчинки, за долю своєї сім'ї, інших людей та країни. Саме казка є найдоступнішим засобом виховання одного з таких ціннісних орієнтирів як відповідальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинский В.А. Внешняя среда – определяющий фактор духовной жизни школьников / В.А. Сухомлинский // Избранные произведения в пяти томах. – Т.І. – К.: Рад. школа, 1979. – С. 247-254.
2. Aleksandrowicz J. Sumienie ekologiczne. – Wazszawa: Wiedza Powszechna, 1979. – 111 с.
3. Сухомлинський В.О. Виховання високих моральних якостей і норм поведінки / Сухомлинський В.О. // Вибрані твори в п'яти томах. – Т.ІІ. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 249-233.
4. Сухомлинський В.О. Що таке покликання до праці вчителя? Як воно формується? / Сухомлинський В.О. // Вибрані твори в п'яти томах. – Т.ІІ. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 420-425.
5. Кузь В. Свобода і відповідальність учня у виховній системі В.О.Сухомлинського / В. Кузь // Початкова школа, № 9. – С. 4-7.
6. Сухомлинський В.О. Як спонукати до самовиховання в моральній сфері / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах. – Т.ІІ. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 607-612.
7. Сухомлинська О. Ідеї свободи у поглядах В.О.Сухомлинського / О. Сухомлинська // Початкова школа, № 9, 2005. – С. 2-3.
8. Ingarden R. Wolność a odpowiedzialność // Książeczka o człowieku. – Kraków.: Wydawnictwo Literackie, 1972. – С. 122-148.
9. Хайруліна В. Відповідальність як умова вільного вибору особистості / В. Хайруліна // Початкова школа. – № 9. – 2005. – С. 10-12.
10. Сухомлинський В.О. Листи до сина. Лист 22 / В.О. Сухомлинська // Вибрані твори в п'яти томах. – Т.ІІІ. К.: Рад. школа, 1977. – С. 585-657.
11. Дічек Н. Духовні доміанти В.О.Сухомлинського / Н. Дічек // Рідна школа. – № 9. – 2008. – С. 5-7.

С.В. СВИТЕЛЬСКАЯ-ДИРКО. ВОСПИТАНИЕ ОТВЕТСТВЕННОСТИ СРЕДСТВАМИ СКАЗКИ У УЧЕНИКОВ МЛАДШИХ КЛАССОВ В ТВОРЧЕСТВЕ В.А.СУХОМИНСКОГО

Резюме. В статті аналізується місце і роль сказки в вихованні відповідальності у учеників молодших класів. Вслід за В.А.Сухомлинським, автор утверджує, що педагог,

который в сказке акцентирует внимание детей на ответственности за все, что их окружает, должен быть сам искренне уверен в том, про что говорит. Итак, проблема ответственности имеет два аспекта. Первый – это воспитание сказкой чувства ответственности у ребенка и второй – ответственность учителя за результат его педагогических усилий в мире сказки.

Ключевые слова: *ответственность, воспитание, сказка, учитель, свобода, школьник младших классов.*

S.V. SVITELSKA-DIRKO. UPBRINGING OF RESPONSIBILITY BY MEANS OF TALES OF PRIMARY SCHOOL PUPILS BY CREATIVE WORKS OF V.A.SUKHOMLINSKY

The summary. The role of tales are examined in this article. The teacher must be responsible himself because he pays attention to the responsibility in tales .So responsibility problem has two aspects. The first aspect upbringing of a sense of child's fairy tale responsibility and the second aspect is teacher's responsibility for the result of his teaching efforts in the fairy tale word.

Key words: *upbringing, fairy tale, teacher, freedom, primary school students.*

Одержано редакцією 24.12.2013 р.